

Atf İçin: Yılmaz İ, Şahin O, Yılmaz O, 2022. Türkiye’de Güreş Devesi Yetiştiriciliğinin Yapısal Analizi. İğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 11(2): 1177-1186.

To Cite: Yılmaz İ, Şahin O, Yılmaz O, 2022. Structural Analysis of Wrestling Camel Breeding in Turkey. Journal of the Institute of Science and Technology, 11(2): 1177-1186.

Türkiye’de Güreş Devesi Yetiştiriciliğinin Yapısal Analizi

İsa YILMAZ^{1*}, Onur ŞAHİN¹, Orhan YILMAZ²

ÖZET: Bu saha çalışması Anadolu’da güreş devesi yetiştiren 60 işletme sahibi ile yüz yüze anket çalışması şeklinde yürütülmüştür. Değerlendirme sonuçlarına göre deve yetiştiricilerinin ortalama yaşları, deve sayısı, deve yetiştirme süresi ve deve güreşlerine katılma süresi sırasıyla 49.4±2.0 yıl, 2.5±0.6 baş/işletme, 18.9±1.9 yıl ve 14.2±1.1 kez/yıl olarak bulunmuştur. Bu işletmelerdeki toplam deve sayısı 147 baş’dır. İşletmelerde ortalama arazi varlığı ise 74.0±12.7 dekar olarak tespit edilmiştir. Çalışmada yetiştiricilerinin demografik özelliklerinden ikamet, yaş, işletme tipi ve yetiştirici örgütlerine üyelik özellikleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmamasına karşın, medeni durum (p<0.05) ve eğitim düzeyleri arasında (p<0.01) anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Develerinin saldırganlıkları için yetiştiricilerin %5’i “evet” ve %95’i ise “hayır” cevabını vermişlerdir. Yetiştiriciler, develerin niçin saldırıda buldukları konusunda ise, devenin huysuz karakterli olduğundan (%21.7), develere kötü davranılmasından (%76.7) ve develerin yabancı kişileri gördükleri zaman (%1.7) olduğunu belirtmişlerdir. Yetiştiriciler deve güreşlerine katılma nedenlerini eğlence (%90.0), kültürel davranış (%6.7) ve kaynaşma (%3.3) olarak ifade etmişlerdir. Bununla birlikte yetiştiricilerin yaş gruplarına göre deve güreşlerine katılma nedenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılığın olduğu belirlenmiştir (p<0.05). Bu yanıtlardan Türkiye’de deve yetiştiriciliğinin develerden elde edilen ürünlerden (et, süt, deri, v.b.) ziyade; deve güreşleri için yapıldığı sonucuna varılabilir. Sonuç olarak, Türkiye’de deve türünün yaygınlaştırılması ve bu gen kaynaklarının korunması için deve güreşlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanması önemlidir. Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin olası getireceği problemler nedeniyle insanların bazı temel ihtiyaçlarının karşılanmasında deve türü, diğer türlere göre daha önemli hale gelebilir.

Anahtar Kelimeler: Tarımsal işletme, deve yetiştirme, yapısal analiz, hayvan sporu

Structural Analysis of Wrestling Camel Breeding in Turkey

ABSTRACT: This field study was conducted in face-to-face survey with 60 farm owners, having wrestling camels in Anatolia. According to the results, the average age for breeders, number of camels, duration of camel rearing and participation in camel wrestling were found to be 49.4±2.0 years, 2.5±0.6 head/farm, 18.9±1.9 years and 14.2±1.1 times/year, respectively. The total number of camels in these farms is 147 heads. The average land availability in the farm was determined as 74.0±12.7 decares. In the study, no statistically significant difference was found between the demographic features of breeders, place of residence, age, farm type and membership to breeder organizations, but significant differences were found between marriage status (p<0.05) and education levels (p<0.01). To the survey questions about aggressive behavior of camels, 5% of the breeders answered that camels showed aggressive behavior whereas 95% of respondents indicated no aggressive behavior were observed. The breeders stated that the reasons of aggressive behaviors of camels to people were due to grumpy character (21.7%), to mistreatment (76.7%) and to their reactions to those who are unfamiliar people (1.7%). Apart from that, the breeders’ participations in camel wrestling were because of entertainment (90.0%), of cultural behavior (6.7%) and of socializing (3.3%). In this respect, the age groups of breeders participating in camel wrestling were significantly different (p<0.05). From these answers, it can be deduced that camel breeding in Turkey was done for camel wrestling rather than products obtained from camels (meat, milk, leather, and etc.). Consequently, it is very important to provide for sustainability of camel wrestling in Turkey in terms of conserving camel germplasm and increase the number of camels. Due to the problems originating from global warming and climate change, camels may play more important role in meeting the needs of mankind compared to other species.

Keywords: Agricultural farm, camel breeding, structural analysis, animal sport

¹İsa YILMAZ ([Orcid ID: 0000-0001-6796-577X](https://orcid.org/0000-0001-6796-577X)), ¹Onur ŞAHİN ([Orcid ID: 0000-0002-3801-3881](https://orcid.org/0000-0002-3801-3881)), Muş Alparslan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Hayvansal Üretim ve Teknolojileri Bölümü, Muş, Türkiye

²Orhan YILMAZ ([Orcid ID: 0000-0001-5237-2883](https://orcid.org/0000-0001-5237-2883)), Ardahan Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Gıda Mühendisliği Bölümü, Ardahan, Türkiye

*Sorumlu Yazar/Corresponding Author: İsa YILMAZ, e-mail: isa.yilmaz@alparslan.edu.tr

GİRİŞ

Evcil hayvan yetiştiriciliği insanlığın temel ihtiyaçları olan sadece beslenme, giyim ve işgücü için değil, ayrıca spor ve binicilik açısından da vazgeçilmez bir uğraştır. Söz konusu amaçla yetiştirilen develer de Orta Asya, Arabistan ve Kuzey Afrika’da yabancı yayılma alanına sahip iken, MÖ 2000 yıllarında Ön ve Orta Asya ile Arabistan bölgesinde evciltildiği kabul edilmektedir (Bıyıkoglu, 2009).

Endüstrileşme ve makineleşmenin bir sonucu olarak develerin mevcudu sadece Türkiye’de değil, tüm dünyada azalmıştır. Almanya, Avusturya, İngiltere, İsviçre ve Macaristan’da yapılan bazı arkeolojik çalışmalarda deve fosillerine rastlanılmıştır. Roma İmparatorluğu döneminde çok sayıda deve yetiştirildiği ve dönemin bir askeri aracı olarak kullanıldığı bilinmektedir (Pigiore and Henrotay, 2012).

Türkiye; Asya ve Avrupa arasındaki coğrafik konumu nedeni ile, binlerce yıldır uluslar, kültürler ve medeniyetler arasında bir köprü işlevi görmüştür (Yılmaz ve ark., 2011). İnsanların eğlence, ticaret, savaş ve göç nedeniyle Anadolu topraklarını kullanması sonucu bu coğrafya evcil hayvan genetik kaynaklarınca çok zenginleşmiştir (Koyuncu ve Yılmaz, 2019).

Türkiye’de günümüzde çok çeşitli evcil hayvanların yetiştiriciliği devam etmekte olup, bunlardan biri de deve türüdür (Yılmaz and Wilson, 2012). Modern alet-makine, araç ve vasıtalarının (kara, deniz, demiryolu ve hava yolu) yaygınlaşması ile birlikte 20. yüzyılda at ve deveye olan ihtiyaç azalmıştır. Türkiye’de at türü ancak yarış atı olarak ilgi görmekte olup, deve yetiştiriciliği daha çok güreş devesi olarak yetiştirme amaçlıdır (Yılmaz ve ark., 2011; Atasever ve Koç, 2016).

Farklı amaçlar için yetiştirilen deve türünün, yetiştiricilik açısından yıllara göre sayısının değişimi önemlidir. FAO (2022) verilerine göre, Türkiye’de deve sayısının yıllara göre varlığı ve yıllar itibarıyla deve sayıları ve değişim oranları (2000 Yılı %100 kabul edildiğinde) Çizelge 1’de verilmiştir.

Çizelge 1. Türkiye’de 2000-2020 yıllarına ait deve sayıları ve değişim oranları

Yıllar	Deve Sayısı (Baş)	Deve Sayısındaki Değişim oranı (%)	Yıllar	Deve Sayısı (Baş)	Deve Sayısındaki Değişim oranı (%)
2000	1350	100.00	2011	1254	104.10
2001	1000	135.00	2012	1290	125.40
2002	930	100.00	2013	1315	129.00
2003	880	93.00	2014	1374	131.50
2004	808	88.00	2015	1442	137.40
2005	865	80.80	2016	1543	144.20
2006	811	86.50	2017	1599	154.30
2007	1004	81.10	2018	1708	159.90
2008	1057	100.40	2019	1651	170.80
2009	970	105.70	2020	1293	165.10
2010	1041	97.00	-	-	-

Türkiye’de son zamanlarda deve yetiştiriciliği ve develerden elde edilen lif, et, süt, yoğurt ve diğer sucuk, dondurma gibi ürünlerle ilgili birçok bilimsel çalışma yapılmıştır (Süpüren Mengüç, 2018; Yılmaz, 2018; Semen, 2019; Bulca ve ark., 2020; Ümüt, 2020; Sayar, 2020). Develerin çok farklı ihtiyaçları karşılayan bir hayvan türü olduğu, özellikle kurak bölgelerde yaşayan insanlar tarafından binicilik, tarımsal faaliyetler, yük taşıma, yarış ve birçok kültürel etkinlik için kullanılırken, aynı zamanda süt, et, yün, deri gibi ürünlere sahip başka bir evcil hayvan olmadığı kabul edilmektedir

(Koyuncu ve Yılmaz, 2019). Deve türü özellikle diğer çiftlik hayvanlarının başarılı olarak yetiştirilemediği bölgelerde, sütü en önemli hayvansal kaynaklı gıda kaynağı olmakla birlikte, diğer bölgelerde de sosyal ve tedavi edici özellikleri ön plana çıkmaktadır (Koç ve Atasöver, 2016).

Bununla birlikte deve, günümüzde yük taşıma ve ulaşımda kullanılmasının yanı sıra bazı ülkelerde sportif amaçlı Türkiye’de ise deve güreşleri için yetiştiriciliği yapılan bir türdür. Anadolu’da yılın belirli dönemlerinde (Aralık-Mart ayları arasında) düzenlenen deve güreşleri sayesinde geçmişten gelen ve daha çok yörük kültürüne ait bir gelenek olarak sürdürülmektedir (Atasoy ve Özbaşer, 2014).

Bu çalışma ile Türkiye’de deve yetiştiriciliğinin yapısal durumunu incelemek, deve yetiştiriciliği ile ilgili mevcut durumu ortaya koymak ve deve türü için farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır.

MATERYAL ve METOT

Materyal

Araştırmanın materyalini 2015 yılında Türkiye’de deve yetiştiriciliğinin yoğun olarak yapıldığı Batı Anadolu bölgesinin çeşitli illerinde güreş devesi yetiştiriciliği ile ilgili faaliyet gösteren 60 işletme sahibi ile yapılan anket çalışması oluşturmuştur.

Metot

Anket yöntemiyle veriler toplandığında tam sayım yoluyla elde edilen bilgiler daha doğru sonuçları yansıttığından; popülasyon küçükse ve istenilen bilgiye ulaşmak kolay ve ucuzsa tam sayım yapılmalıdır (Çiçek ve Erkan, 1996; Yamane, 2010). Aksi takdirde, toplam işletme sayısını gösteren N (popülasyon büyüklüğü) bilinmesine rağmen, bölgede detaylı çalışmaların yapılmadığı durumlarda ve standart sapma ve varyans değerlerinin bilinmediği durumlarda anket sayısını belirlemek için basit tesadüfî örnekleme yöntemi kullanılabilir (Yamane, 2010). Bu nedenle eşitlik 1’de verilen örnekleme formülü kullanılmıştır. Söz konusu metod bir çok araştırmacı tarafından da kullanılmıştır (Topçu ve ark, 2012; Karadaş ve ark, 2015; Karadaş, 2018)

Araştırmanın örnek sayısının belirlenmesinde 2015 yılında Batı Anadolu’da güreş devesi yetiştiren işletme sayıları dikkate alınarak tespit edilmiştir. Batı Anadolu’da yaklaşık olarak 200 adet güreş devesi işletmesi mevcut olup, buna göre örnek büyüklüğünün belirlenmesine ilişkin model, Eşitlik 1’de verilmiştir.

$$n = (N \times t^2 \times p \times q) / ((N - 1) \times D^2 + t^2 \times p \times q) \quad (1)$$

n= Örnek büyüklüğü

N= İşletme sayısı

D= Kabul edilen veya arzu edilen örnekleme hatası

t= Tablo değeri

p= Hesaplanması istenen oran

q=1-p

$$n = (200 \times 1.69^2 \times 0.5 \times 0.5) / ((200 - 1) \times 0.065^2 + 1.69^2 \times 0.5 \times 0.5) = 53$$

Örnekleme sayısı 53 adet olarak tespit edilmiş olup, bu sayının %10 fazlası ile birlikte anket sayısı 60 adet olarak belirlenmiştir. Elde edilen bilgiler Excel elektronik hesap tablosu programı yardımıyla düzenlenerek analize hazır hale getirilmiştir.

Verilerin istatistiksel değerlendirilmesinde, IBM SPSS İstatistik 20.0 paket programı kullanılmıştır. Sınıflama (kategorik) ölçeğinde olan veriler Ki-kare bağımsızlık testi ile karşılaştırılarak, benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmuştur. Sürekli dağılım gösteren verilerde

gruplar arası farklılığın belirlenmesinde iki faktörlü gruplarda t-test, ikiden fazla grup sayısına sahip faktörlerin karşılaştırılmasında ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve gruplar arasındaki farklılıkların ifadesi için Duncan çoklu karşılaştırma testinden faydalanılmıştır (Yıldız ve ark., 2020).

BULGULAR ve TARTIŞMA

Deve işletmelerinden elde edilen verilere ait bazı tanımlayıcı istatistikler Çizelge 2’de verilmiştir.

Çizelge 2. Yetiştiricilerinin demografik özelliklerine ait tanımlayıcı istatistikler

Özellikler*	N	\bar{X}	$s_{\bar{x}}$	Medyan
Yaş (yıl)	60	49.4	2.0	50.5
Hane halkı sayısı (kişi)	60	4.4	0.3	4.0
Evde çalışan kişi (kişi)	60	1.8	0.1	1.0
Çocuk sayısı (kişi)	60	2.0	0.2	2.0
Dışarıda çocuk (kişi)	60	0.6	0.1	0.0
Arazi varlığı (dekar)	38	74.0	12.7	48.0
Parsel sayısı (adet)	38	4.7	0.5	4.0
Deve sayısı (baş/işletme)	60	2.5	0.6	1.0
Deve barındırma süresi (kişi/yıl)	60	18.9	1.9	15.0
Deve güreşine katılma sayısı (kez/yıl)	58	14.2	1.1	12.5

* Özellikler ortalama olarak verilmiştir.

Elde edilen sonuçlara göre, yetiştiricilerin ortalama yaşları, deve sayısı, deve yetiştirme süresi ve deve güreşlerine katılma süresi sırasıyla, 49.4 ± 2.0 yıl, 2.5 ± 0.6 baş/işletme, 18.9 ± 1.9 yıl ve yılda 14.2 ± 1.1 kez olarak bulunmuştur (Çizelge 2).

Yetiştiricilerinin demografik özelliklerinden ikamet, eğitim, işletme tipi ve yetiştirici örgütlerine üyeliklerinin yaş gruplarına göre değişim istatistikleri Çizelge 3’te verilmiştir. Buna göre yetiştiricilerin medeni hal ($p < 0.05$) ve eğitimleri arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir ($p < 0.01$).

Yetiştiricilerin ikamet yeri; köy, belde, ilçe ve il olarak belirlenmiştir. Sırasıyla, bu yerleşim yerlerine sahip olma oranları %28.3, %15.0, %50.0 ve %6.7 olarak belirlenmiştir. Yetiştiricilerin yarısının ilçelerde ikamet ettikleri, ikinci olarak ise köy yerleşim yerlerinde yaşadıkları tespit edilmiştir. Yetiştiricilerin yaşadıkları yerlerin tipi incelendiğinde ise, ova, dağlık ve orman köyü olarak belirlenmiş olup, dağılımları sırasıyla %71.7, %21.7 ve %6.7 olarak belirlenmiştir. Buna göre yetiştiricilerin çoğunlukla ovadaki yerleşim yerlerine sahip yerlerde ikamet ettikleri belirlenmiştir (Çizelge 3).

Yetiştiricilerin medeni halleri incelendiğinde %90.0’ının evli, %10.0’unun ise bekar oldukları belirlenmiştir. Yetiştiricilerin eğitim durumları ilkökul, ortaokul, lise ve önlisans ve üzeri grupları için tespit edilen oranları sırasıyla, %53.3, %21.7, %18.3 ve %6.7 olarak tespit edilmiştir (Çizelge 3).

Yetiştiricilerin sahip oldukları işletme tipleri hayvansal üretim yapan (%36.7) ve karışık üretim yapan (%63.3) işletme tipi olarak iki grupta toplanmıştır. Yetiştiricilerin sahip oldukları işletme tipinin daha çok karışık işletme tipinde (hayvansal üretim + bitkisel üretim yapan) olduğu belirlenmiştir (Çizelge 3). Konu ile ilgili yapılan bir çalışmada; Iğdır ilinde büyükbaş işletmelerde işletmelerin tamamının karışık tip işletme olduklarını bildirilmiştir (Yılmaz ve ark., 2021).

Yine işletmelerde deve dışında başka hayvan türü yetiştirildiği de incelenmiş olup, işletmelerin %61.7’nin diğer evcil hayvan türlerini de yetiştirdikleri tespit edilmiştir.

Çizelge 3. Yetiştiricilerin yaş grubuna göre demografik özelliklerinin karşılaştırılması ve istatistikleri

İncelenen özellikler	Yaş Grupları			Toplam N=60 (%/n)	İstatistik Testler
	20-40 arası N=20 (%/n)	41-60 arası N=23 (%/n)	61 ve üzeri N=17 (%/n)		
Yetiştirici ikamet yeri					
Köy	30.0(6)	21.7(5)	35.3(6)	28.3(17)	$\chi^2=1.740$ p>0.05
Belde	20.0(4)	13.0(3)	11.8(2)	15.0(9)	
İlçe	45.0(9)	56.5(13)	47.1(8)	50.0(30)	
İl	5.0(1)	8.7(2)	5.9(1)	6.7(4)	
Genel	100.0 (20)	100.0(23)	100.0(17)	100.0(60)	
Yaşanılan yer					
Ova	70.0(14)	69.6(16)	76.5(13)	71.7(43)	$\chi^2=3.790$ p>0.05
Dağlık yer	30.0(6)	17.4(4)	17.6(3)	21.7(13)	
Orman köyü	0.0(0)	13.0(3)	5.9(1)	6.7(4)	
Genel	100.0(20)	100.0(23)	100.0(17)	100.0(60)	
Medeni hal					
Evli	75.0(15)	95.7(22)	100.0(17)	90.0(54)	$\chi^2=7.705$ p<0.05
Bekar	25.0(5)	4.3(1)	0.0(0)	10.0(6)	
Genel	100.0(20)	100.0(23)	100.0(17)	100.0(60)	
Eğitim durumu					
İlkokul	20.0(4)	56.5(13)	88.2(15)	53.3(32)	$\chi^2=21.685$ p<0.01
Ortaokul	30.0(6)	30.4(7)	0.0(0)	21.7(13)	
Lise	35.0(7)	13.0(3)	5.9(1)	18.3(11)	
Önlisans+	15.0(3)	0.0(0)	5.9(1)	6.7(4)	
Genel	100.0(20)	100.0(23)	100.0(17)	100.0(60)	
İşletme tipi					
Hayvansal	35.0(7)	30.4(7)	47.1(8)	36.7(22)	$\chi^2=1.199$ p>0.05
Karışık	65.0(13)	69.6(16)	52.9(9)	63.3(38)	
Genel	100.0(20)	100.0(23)	100.0(17)	100.0(60)	
Deve dışı başka hayvan besleme					
Evet	70.0(14)	60.9(14)	52.9(9)	61.7(37)	$\chi^2=1.141$ p>0.05
Hayır	30.0(6)	39.1(9)	47.1(8)	38.3(23)	
Genel	100.0(20)	100.0(23)	100.0(17)	100.0(60)	
Hayvansal kuruluşa üyelik					
Evet	70.0(14)	65.2(15)	58.8(10)	65.0(39)	$\chi^2=0.505$ p>0.05
Hayır	30.0(6)	34.8(8)	41.2(7)	35.0(21)	
Genel	100.0(20)	100.0(23)	100.0(17)	100.0(60)	

Anket çalışmasına katılan yetiştiricilerin hayvancılık kuruluşlarına üyelikleri sorgulandığında ise %65.0’inin bir hayvancılık kuruluşuna üye oldukları tespit edilmiştir. Konu ile ilgili yapılan çalışmada; Yılmaz ve ark. (2020) Iğdır ilinde yetiştiricilerin %82.1 oranında bir hayvancılık kuruluşuna üye olduklarını bildirmişlerdir.

Bu çalışmada güreş develerinde görülen çeşitli hastalık ve bazı huy özellikleri de incelenmiş ve Çizelge 4’te kişilerin yaş gruplarına göre dağılımları karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Bu kapsamda incelenen özellikler bakımında işletmeler arasında bir farklılık bulunamamıştır.

Yetiştiricilere develerinin hiç hastalanıp hastalanmadığı sorulduğunda, alınan yanıtların %43.3’nün “evet” ve %56.7’sinin ise “hayır” cevabı verdikleri belirlenmiştir (Çizelge 4). Bununla birlikte develerinin hastalandığına “evet” cevabı veren yetiştiricilerin develerinin %61.5’inin (n=16/26) üşütme sonucu cevabını verdikleri, %38.5’inin (n=10/26) ise kol tutulması, idrar yolları iltihabı, diş problemi, ağız hastalığı, tırnak çıkması, kanlı idrar gibi çeşitli hastalıkların görüldüğünü

ifade etmişlerdir. Hastalanan develerin akıbeti sorulduğunda ise, %55.0’inin “tedavi ettiririm”, %28.3’nün “tedavi ederim” ve %16.7’sinin ise “tedavi ederim + ettiririm” şeklinde ifade ettikleri tespit edilmiştir (Çizelge 4).

Yetiştiricilere sahip oldukları develerin insanlara saldırıp saldırmadıkları sorulduğunda %5’i “evet” ve %95’i ise “hayır” cevabını vermişlerdir. Develerin niçin saldırıda buldukları sorusuna da deve yetiştiricilerinin %21.7’si “devenin huysuz karakterli olduğundan”, %76.7’si “develere kötü davranıldığından” ve %1.7’sinin ise “devesinin sadece yabancı kişilere karşı saldırgan eğilimi nedeninden” dolayı saldırgan olduğunu ifade etmişlerdir.

Çizelge 4. Yetiştiricilerin yaş gruplarına göre develerine ait hastalık-huy bilgileri ve istatistikleri

İncelenen özellikler	Yaş Grupları			Toplam N=60 (%/n)	İstatistik Testler
	20-40 arası N=20 (%/n)	41-60 arası N=23 (%/n)	61 ve üzeri N=17 (%/n)		
Deveniz hastalandı mı?					
Hayır	65.0(13)	60.9(14)	41.2(7)	56.7(34)	$\chi^2=2.392$ p>0.05
Evet	35.0(7)	39.1(9)	58.8(10)	43.3(26)	
Genel	100.0(20)	100.0(23)	100.0(17)	100.0(60)	
Hastalanan deveyi ne yaparsınız?					
Tedavi ettiririm	75.0(15)	47.8(11)	41.2(7)	55.0(33)	$\chi^2=6.393$ p>0.05
Tedavi ederim	20.0(4)	34.8(8)	29.4(5)	28.3(17)	
Tedavi ederim/ettiririm	5.0(1)	17.4(4)	29.4(5)	16.7(10)	
Genel	100.0(20)	100.0(23)	100.0(17)	100.0(60)	
Deveniz hiç saldırdı mı?					
Evet	5.0(1)	4.3(1)	5.9(1)	5.0(3)	$\chi^2=0.048$ p>0.05
Hayır	95.0(19)	95.7(22)	94.1(16)	95.0(57)	
Genel	100.0(20)	100.0(23)	100.0(17)	100.0(60)	
Deve niçin saldırır					
Huysuzluktan	15.0(3)	21.7(5)	29.4(5)	21.7(13)	$\chi^2=2.776$ p>0.05
Kötü davranışta	85.0(17)	73.9(17)	70.6(12)	76.7(46)	
Yabancıya	0.0(0)	4.3(1)	0.0(0)	1.7(1)	
Genel	100.0(20)	100.0(23)	100.0(17)	100.0(60)	

Develerin insanlara saldırma nedenlerinin birincisi sinirlendiği zaman (aç bırakıldığında, uzun süre güneşte bekletildiğinde, kötü davranıldığında, kendini tehlikede hissettiği durumlarda vs.) ve ikincisi kızgınlık dönemlerinde diğer dönemlere oranla daha saldırgan oldukları nedeninden kaynaklandığı bilinmektedir (URL, 2022). Faye ve ark. (2021) erkek develerin çiftleşme dönemlerinde saldırgan olduklarını, diğer erkek develere dövüşmek için saldırdıklarını, aynı zamanda insanlara karşıda saldırganlaşabileceklerini ve bu nedenle dikkatli davranılması gerektiğini bildirmişlerdir.

Türkiye’de yetiştiriciler develeri daha çok güreş devesi için besledikleri bilinmektedir. Bu nedenle yetiştiricilerin deve güreşleri ile ilgili tutum ve davranışları da incelenmiş olup, elde edilen bilgiler ve yaş gruplarına göre dağılımları Çizelge 5’te verilmiştir.

Bu çalışmada yetiştiricilere deve beslemede kullandıkları yem ve yem materyalleri sorulduğunda; yonca, fiğ, arpa, buğday, yulaf, hazır yem, burçak, merada otlatma, diken, topak hamur, saman, çavdar, kuru ot, yeşil ot ve yandak diken gibi materyalleri yem veya yem materyali olarak kullandıklarını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte deve yetiştiricilerine develeri güreşleri için nasıl bir besleme yaptıkları sorusu da sorulmuş olup, verdikleri cevaplar değerlendirildiğinde topak hamur, burçak tohumu ve diğer yemler (yukarıda ismi geçen yemler) şeklinde alınan cevapların oranları sırasıyla %75.6 (n=40/53), %15.1 (n=8/53) ve %9.4 (n=5/53) olarak belirlenmiştir (Çizelge 5).

Deve güreşlerine katılma nedenleri olarak ise deve yetiştiricileri eğlence, kültürel davranış ve kaynaşma olarak gruplandırmışlardır. Bu grupların oranları sırasıyla, %90.0 (n=54/60), %6.7 (n=4/60) ve %3.3 (n=2/60) olarak tespit edilmiştir. Yaş gruplarına göre karşılaştırıldığında deve yetiştiricilerinin deve güreşlerine katılma durumlarının farklılık gösterdiği belirlenmiştir (p<0.05).

Çizelge 5. Yetiştiricilerin yaş gruplarına göre deve güreşi ile ilgili düşünceleri ve istatistikleri

İncelenen özellikler	Yaş Grupları			Toplam N=60 (%/n)	İstatistik Testler
	20-40 arası N=20 (%/n)	41-60 arası N=23 (%/n)	61 ve üzeri N=17 (%/n)		
Güreş için deve besleme şekli					
Topak hamurla	35.0(14)	40.0(16)	25.0(10)	100.0(40)	$\chi^2=3.997$ p>0.05
Burçak tohumuyla	37.5(3)	12.5(1)	50.0(4)	100.0(8)	
Diğer yemlerle besleme	20.0(1)	60.0(3)	20.0(1)	100.0(5)	
Genel	34.0(18)	37.7(20)	28.3(15)	100.0(53)	
Deve güreşine katılma nedeni					
Eğlence	27.8(15)	40.7(22)	31.5(17)	100.0(54)	$\chi^2=9.575$ p<0.05
Kültür	100.0(4)	0.0(0)	0.0(0)	100.0(4)	
Kaynaşma	50.0(1)	50.0(1)	0.0(0)	100.0(2)	
Genel	33.3(20)	38.3(23)	28.3(17)	100.0(60)	
Güreşçi develer nasıl belli olur?					
Tetikçi oluşu	34.8(8)	34.8(8)	30.4(7)	100.0(23)	$\chi^2=2.037$ p>0.05
Oyun bilişi ⁽¹⁾	69.0(12)	72.6(13)	58.3(9)	100.0(34)	
Kondisyonundan	0.0(0)	66.7(2)	33.3(1)	100.0(3)	
Genel	33.3(20)	38.3(23)	28.3(17)	100.0(60)	
Güreş dışı deveyi ne yaparsınız					
Satmak	5.0(1)	17.4(4)	11.8(2)	11.7(7)	$\chi^2=2.438$ p>0.05
Ölene kadar bakarım	65.0(13)	52.2(12)	47.1(8)	55.0(33)	
Kestirim	30.0(6)	30.4(7)	41.2(7)	33.3(20)	
Genel	100.0(20)	100.0(23)	100.0(17)	100.0(60)	

⁽¹⁾: çırpma, makas, çatal, bağcı, kaçma ve sök- kapa oyunlarını yapacak şekilde ifade edilmiştir.

Konu ile ilgili olarak Koç ve Atasever (2016) Türkiye de bazı bölgelerde develerden faydalanma yönlerinden sosyal etkinliklerde kullanılmaları (deve güreşleri, vs.) ile öne çıktıklarını bildirmişlerdir. Koyuncu ve Yılmaz (2019) ise, devenin süt, et, yün ve deri gibi çok farklı ihtiyaçları karşılayan bir hayvan olduğunu, kurak bölgelerde yaşayan insanlar tarafından binicilik, tarımsal faaliyetler, yük taşıma, yarış ve birçok kültürel etkinlik için kullanıldıklarını ifade etmişlerdir.

Yetiştiricilere “güreşçi deve nasıl belli olur?” sorusu sorulduğunda “tetikçi oluşu”, “oyun bilişi” ve “kondisyonundan belli olur” şeklindeki cevapların oranları sırasıyla, %38.3 (n=23/60), %56.7 (n=34/60) ve %5.0 (n=3/60) olarak belirlenmiştir (Çizelge 5).

Yetiştiriciler güreş dışı kalan develerin akıbeti ile ilgili “satarım”, “ölene kadar bakarım” ve “kesime sevk ederim” şeklinde görüş bildirmişlerdir. Bu görüşlerin dağılımları da sırasıyla, %11.7 (n=7/60), %55.0 (n=33/60) ve %33.3 (n=20/60) olarak bulunmuştur (Çizelge 5).

Yetiştiricilerinin devletten deve yetiştiriciliği ve deve güreşleri için beklentileri incelenmiş olup, yetiştiricilerin yaş gruplarına göre verdikleri cevapların benzerlik ve farklılıklarına ait istatistiksel karşılaştırmalar Çizelge 6’da verilmiştir.

Batı Anadolu güreş devesi yetiştiricilerinin yetiştiricilikle ilgili düşünceleri incelendiğinde %43.3 (n=26/60) “beklenti yok”, %21.7 (n=13/60) “devletten deve yetiştirmeye destek” ve %35.0 (n=21/60) oranında ise “deve güreşi kültürünün yaşatılması” şeklinde olduğu anlaşılmıştır. Yetiştiricilerin deve güreşleriyle ilgili devletten beklentileri incelendiğinde “beklenti yok”,

“organizasyon desteği”, “resmi işlerde kolaylık” ve “deve güreşi kültürün yaşatılması” cevaplarının oranları sırasıyla, %46.7 (n=28/60), %13.3 (n=8/60), %5.0 (n=3/60) ve %35.0 (n=21/60) şeklinde elde edilmiştir (Çizelge 6).

Çizelge 6. Yetiştiricilerin yaş gruplarına göre devletten beklentileri ve meslekleri ile ilgili istatistikler

İncelenen özellikler	Yaş Grupları			Toplam N=60 (%/n)	İstatistik Testler
	20-40 arası N=20 (%/n)	41-60 arası N=23 (%/n)	61 ve üzeri N=17 (%/n)		
Deve yetiştiricilerin devletten beklentileri					
Beklenti yok	30.8(8)	26.9(7)	42.3(11)	100.0(26)	$\chi^2=5.164$ p>0.05
Deve yetiştirme desteği	30.8(4)	46.2(6)	23.1(3)	100.0(13)	
Güreş kültürüne destek	38.1(8)	47.6(10)	14.3(3)	100.0(21)	
Genel	33.3(20)	38.3(23)	28.3(17)	100.0(60)	
Deve güreşleri için yetiştiricilerin devletten beklentileri					
Beklenti yok	17.9(5)	39.3(11)	42.9(12)	100.0(28)	$\chi^2=10.062$ p>0.05
Organizasyon desteği ⁽¹⁾	37.5(3)	50.0(4)	12.5(1)	100.0(8)	
Resmi işlerde kolaylık ⁽²⁾	66.7(2)	0.0(0)	33.3(1)	100.0(3)	
Kültürün yaşatılmasını	47.6(10)	38.1(8)	14.3(3)	100.0(21)	
Genel	33.3(20)	38.3(23)	28.3(17)	100.0(60)	
Deve yetiştiricilerin çalıştıkları diğer meslek grupları					
Tarım sektörü	20.0(5)	44.0(11)	36.0(9)	100.0(25)	$\chi^2=20.864$ p<0.05
Mevsimlik işler	20.0(2)	40.0(4)	40.0(4)	100.0(10)	
Sanayi çalışanı	100.0(2)	0.0(0)	0.0(0)	100.0(2)	
Esnaf	75.0(3)	25.0(1)	0.0(0)	100.0(4)	
Emekli	0.0(0)	71.4(5)	28.6(2)	100.0(7)	
Resmi çalışan	66.7(8)	16.7(2)	16.7(2)	100.0(12)	
Genel	33.3(20)	38.3(23)	28.3(17)	100.0(60)	

⁽¹⁾: deve güreşi için saha ve yol yapılınsın, parasal destek verilsin, deve güreşleri resmi düzenlensin, deve güreşleri yasaklanmasın, federasyon kurulsun.

⁽²⁾: Deve nakil belgesini onaylama kolaylığı, develere sigorta yapılınsın, sevk kolaylığı sağlansın, irsaliye de kolaylık.

Deve yetiştiricilerinin meslek grupları tarım sektörü, mevsimlik işler, sanayi çalışanı, esnaf, emekli ve resmi çalışan grupları şeklinde belirlenmiş olup, sırasıyla bu grupların dağılımı %41.7 (n=25/60), %16.7 (n=10/60), %3.2 (n=2/60) %6.7 (n=4/60), %11.7 (n=7/60) ve %20.0 (n=12/60) olarak tespit edilmiştir. Özdemir ve ark. (2021) tarafından Balıkesir İli Gönen ilçesinde yürütülen çalışmada, hayvancılık dışında başka uğraşısı olan deve yetiştiricilerinin oranı %25.8’ olarak tespit edilmiştir. Tarım dışı işlerle de uğraştıklarını bildirmişlerdir.

SONUÇ

Türkiye’de deve yetiştiriciliğinin yaygınlaştırılması için daha fazla çalışma yapılmasına ihtiyaç vardır. Özellikle taşıma, et ve süt özelliklerinin yanında deve yetiştiriciliğinin ekonomisi, ürünlerinin kullanım alanlarının araştırılması, diğer hayvan türlerine göre avantaj ve dezavantajlı yönlerinin araştırılması gibi çalışmaların da daha fazla yapılması gereklidir.

Bununla birlikte deve yetiştiriciliğinin devlet tarafından yapılan tarımsal destekleme programlarında yer alması, deve güreşi kültürün yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması önemlidir.

Ayrıca iklim değişikliği ve küresel ısınmaya bağlı olarak kuraklığın arttığı bölgelerde et ve süt gibi insanların ihtiyacı olan temel besinlerin başında gelen et ve süt üretimi açısından deve türü önemli bir alternatif tür olarak kendini göstermektedir. Bu nedenle Türkiye’de deve yetiştiriciliğinin yaygınlaştırılması ve sayısının artırılması hem stratejik hem de ekonomik anlamda önemli bir konu

olarak değerlendirilmektedir. Deve türünün ülkemizde gelişimi ve değerlendirilmesi konularında daha fazla çalışma yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Çıkar Çatışması

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

Yazar Katkısı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

KAYNAKLAR

- Atasever S, Koç A, 2016. Tek Hörgüçlü Develerde (*Camelus dromedarius*) Yüksek Somatik Hücre Sayısından Kaynaklanan Süt Verim Kayıpları. I. Uluslararası Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu 17-19 Kasım 2016 Selçuk, İzmir, II. Cilt, sayfa: 44-48, Fen ve Sağlık Bilimleri.
- Atasoy F, Özbaşer FT, 2014. Anadolu’da Deve Yetiştiriciliği ve Deve Güreşleri. Lalahan Hayvancılık Araştırma Enstitüsü Dergisi, 54(2): 85-90.
- Bıyıkoglu K, 2009. Genel Zootečni. Kitap, Atatürk Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yayınları No: 117, Ders Kitapları Serisi No:15. Erzurum. Sayfa sayısı 316.
- Bulca S, Ümüt F, Koç A, 2020. Effect of Transglutaminase Enzyme on Some Properties of Yogurt Produced from Camel Milk. Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology, 8(9): 1811-1821.
- Çiçek A, Erkan, O, 1996. Tarım Ekonomisinde Araştırma ve Örneklem Yöntemleri. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No:12, Ders Notları Serisi No:6, s.118, Tokat-Türkiye.
- FAO, 2022. Food and Agriculture Organization of the United Nation (FAO). <https://www.fao.org/faostat/en/#home> (Erişim tarihi: 15 Mart 2022).
- Faye B, Konuspaveva G, Koç A, 2021. Süt Devesi Yetiştiriciliği. Bakım-Yönetim Kılavuzu Kitabı. Akademisyen Kitabevi, Ankara. <http://dx.doi.org/10.37609/akya.185>
- Karadağ K, 2018. Koyunculuk İşletmelerinin Sosyo-Ekonomik Durumu Hakkârî İli Örneği. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 49(1): 29-35.
- Karadağ K, Yakup EE, Demir O, Külekci M, Demir N, 2015. Iğdır İlinde Kırsal Kalkınma Kooperatifi Üyelerinin Örgütlenme ve Kooperatif Faaliyetleriyle İlgili Problemleri ve Çözüm Önerilerinin Belirlenmesi. 3. Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 50(2):152-162
- Koç A, Atasever S, 2016. Deve Sütü Üretimi ve Özellikleri. I. Uluslararası Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu 17-19 Kasım Selçuk, İzmir, II. Cilt, sayfa: 17-30, Fen ve Sağlık Bilimleri.
- Koyuncu M, Yılmaz O, 2019. Sürdürülebilir Hayvansal Üretimde Devenin Önemi. Bursa Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 33(2): 395-409.
- Özdemir Y, Kınıklı F, Engindeniz S, 2021. Süt Sığırcılığı İşletmelerinin Yapısal Özellikleri ve Sorunları Üzerine bir Araştırma: Balıkesir’in Gönen İlçesi Örneği. Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi, 8(4): 1001-1011.
- Pigiere F, Henrotay D, 2012. Camels in the Northern Provinces of the Roman Empire. Journal of Archaeological Science, 39: 1531-1539.
- Sayar E, 2020. Deve Sütünden Yaban Mersini (*Vaccinium sp.*) Meyvesi Kullanılarak Üretilen Dondurmaların Bazı Kalite Parametreleri. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Gıda Mühendisliği Ana Bilim Dalı, Erzurum, Türkiye, s 102
- Semen Z, 2019. Deve Sütü Laktoferrin’in Kolorektal Adenokarsinoma Hücre Hattı (CACO-2) Üzerine Antitümöral Etkinliği. Yüksek Lisans Tezi Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Biyokimya (Veterinerlik) Ana Bilim Dalı. Ankara.
- SPSS, 2011. SPSS for Windows, Version 20, SPSS Inc., Chicago, USA.
- Süpüren Mengüç G, 2018. Anadolu Develerinden Elde Edilen Liflerin Mikroskopik ve Fiziksel Özellikleri, Tekstil ve Mühendis, 25: 109, 2-8.

- URL, 2022. Infotelly Animals. Do Camels Attack Humans? <https://animals.infotelly.com/do-camels-attack-humans/> (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2022).
- Ümüt F, 2020. Deve Sütünden Yoğurt Üretiminde Mikrobiyal Transglutaminaz Enziminin Kullanımı, Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Yamane T, 2010. Temel Örneklem Yöntemleri. Literatür Yayıncılık, ISBN: 978-975-8431-34-2, s.509, İstanbul-Türkiye.
- Yıldız N, Akbulut Ö, Bircan H, 2020. İstatistiğe Giriş (14. Basım) Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum.
- Yılmaz İ, Kaylan V, Yanar M, 2020. Iğdır İli Büyükbaş Hayvan Yetiştiriciliğinin Yapısal Analizi. Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 10(1): 684-693.
- Yılmaz İ, Sahin O, Elsabagh M, 2021. Current Anatolian Water Buffalo (*Bubalus bubalis*) Husbandry Practices at Iğdır Province, Turkey. ISPEC Journal of Agricultural Sciences, 5(1): 107-117.
- Yılmaz O, 2018. Social Aspect of Camel Wrestling in Turkey. International Journal of Livestock Research. 8(2): 25-31. <http://dx.doi.org/10.5455/ijlr.20170923123937>
- Yılmaz O, Ertugrul M, Wilson RT, 2011. The Domestic Livestock Resources of Turkey: Camel. Journal of Camel Practice and Research. 18 (2): 21-24.
- Yılmaz O, Wilson RT, 2012. The Domestic Livestock Resources of Turkey: Economic and Social Role, Species and Breeds, Conservation Measures and Policy Issues. Livestock Research for Rural Development, 24 (9): 157.